

Business entities under protection of “antiraiding” provisions of the criminal law: realities and prospects

Суб'єкти господарювання під охороною «антирейдерських» положень кримінального закону: реалії та перспективи

Serhiy Tytarenko

Ключові слова:

рейдерство, суб'єкт господарювання, злочин, реєстрація.

Key words:

raiding, business entity, crime, registration.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що захист права власності є пріоритетом у забезпеченні сталого розвитку економіки. Від того, наскільки якісно й комплексно забезпечено захист права власності, залежить нормальний розвиток суспільних відносин у державі. Останнім часом особливе занепокоєння викликають злочинні посягання на об'єкти власності (майнові активи) підприємств. Підвищена суспільна небезпека таких злочинів обумовлюється тим, що вони мають дестабілізуючий вплив на стан економічної діяльності, призводять до значного погіршення кримінологічної обстановки в країні і завдають величезної шкоди розвитку підприємницької активності населення.

За даними Міністерства юстиції України, за шість місяців 2016 р. зі скаргами на незаконне захоплення майна звернулися понад 1 тис. підприємців. Серед них і великі компанії – Novus, Bunge, «Укрсоцбанк». Було задоволено лише приблизно 150 скарг, тобто 15% від загальної кількості звернень.¹ Це, на мій погляд, вказує на наявність серйозних системних проблем, пов'язаних із захистом приватної власності, а також на незахищеність бізнесу в Україні навіть від найбільш зухвалих і очевидних атак.

Мета статті. На сучасному етапі наукового забезпечення процесів кримінально-правової охорони економічних відносин в Україні актуальним є критичний аналіз режиму захисту суб'єктів господарювання від рейдерських посягань і розроблення рекомендацій щодо вдосконалення такого режиму, приведення його у відповідність із кращими світовими стандартами захисту бізнесу від недружніх злиттів і поглинань.

Виклад основного матеріалу. У спрощеному вигляді рейдерство в українських реаліях можна охарактеризувати як ретельно підготовлене, організоване, сплановане, юридично «обставлене» захоплення об'єкту – підприємства – за наперед відпрацьованими й попередньо продуманими схемами, в яких кожна ланка (покупець, посередник, силові структури, судді тощо) знає свою функцію й усвідомлює свій інтерес. М.О. Артюх слушно констатує, що сьогодні термін «рейдерство» позначає досить широкий спектр дій – від звичайного законного недружнього поглинання до абсолютно бандитського захоплення підприємства. Вітчизняне тлумачення рейдерства суттєво відрізняється від закордонного. Адже рейдерством у розумінні світової спільноти є законне скуповування підприємств із подальшим їх перепродажем. Водночас рейдерство українське переважно асоціюється з незаконним захопленням майна.²

Тези про системний і вкрай небезпечний характер рейдерства регулярно лунають із вуст представників вищих органів влади. Так, у вересні 2016 р. прем'єр-міністр України Володимир Гройсман закликав Верховну Раду внести зміни до чинного законодавства і посилити відповідальність за рейдерські захоплення. Він підкреслював, що у випадках рейдерства ефективно й оперативно має реагувати Національна поліція та весь силовий блок: «Наше з вами завдання сьогодні – у тому числі й посилити відповідальність за певні правопорушення, що дасть можливість правоохоронній системі дуже швидко реагувати, а то починається накопичення людей, які захоплюють підприємства або якісь ще речі роблять. Пішов на захоплення підприємства – одразу в тюрму».³

¹ Novus, Bunge, Укрсоцбанк ... Хто наступна мішень рейдерів? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/rus/columns/2016/07/28/600585/>

² Артюх М.О. Поняття та сутність рейдерства / М.О. Артюх // Південноукраїнський правничий часопис. – 2014. – № 3. – С. 53.

³ Прем'єр закликав Раду посилити відповідальність за рейдерство [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2088733-premer-zaklikav-radu-posiliti-vidpovidalnist-za-rejderstvo.html>

Інший вітчизняний політик, народний депутат України Оксана Продан, влучно й водночас обґрунтовано критично охарактеризувала останню хвилю рейдерських атак в Україні: «Вражає цинізм, з яким відбирають підприємства та їх майно вартістю десятки мільйонів доларів. Рейдери отримують доступ до Єдиного державного реєстру і за лічені хвилини стають новими «власниками» активів. Далі – кілька угод про купівлю-продаж вже з майбутніми «добросовісними набувачами» і все – підприємцям, справжнім власникам, які роками працювали в Україні, вкладали кошти у власну справу, залишається лише ходити по судах і звертатися до влади з проханням захистити їхню приватну власність».⁴

У стислому форматі можна запропонувати хронологію розвитку феномену рейдерства за часів української незалежності. Перший етап припадає на початок 90-х років минулого століття, коли паралельно з розпадом Радянського Союзу відбулось руйнування радянської економічної моделі, розпочався болісний і тривалий етап формування інституту приватної власності, також розпочався процес перерозподілу капіталу. Другий етап «рейдерської» хронології збігається із другою половиною 90-х рр. На хвилі приватизації, залогових аукціонів, появи бізнесменів нової формації зі значними фінансовими ресурсами рейдерство стало, безперечно, прибутковим бізнесом, із рівнем доходності до 1000%. Третій етап, умовно 2000–2008 рр., характеризується поступовою зміною «обличчя» рейдерських захоплень – від відверто силових сценаріїв захоплення цілісних майнових комплексів (окремих активів) до більш «цивілізованих», якщо можна так висловитись, форм корпоративних захоплень – таких, що поєднані з витонченим обманом, махінаціями, підбрюхою документації, налагодженням корупційних зв'язків з уповноваженими представниками органів влади. Четвертий етап українського «сценарію» еволюції рейдерства припадає на 2008–2013 рр., коли масштабні негативні наслідки світової фінансової кризи, зокрема й девальвація гривні та недостатність обігових коштів і кредитних ресурсів, призвели до нового сплеску перерозподілу комерційної власності, нерідко за допомогою ворожих захоплень. Нарешті сучасний, уже п'ятий, етап, що умовно стартував 2014 р., характеризується запровадженням у вітчизняне законодавство цілої низки (водночас її важко назвати комплексом) «антирейдерських» новел, зокрема й у вітчизняний Кримінальний кодекс (далі – КК). Чимало змін стосується власне детальної регламентації процедури реєстрації юридичних осіб і порядку обігу їх активів. Водночас, як свідчить поки що молода практика апробації таких новел, до них є чимало питань і критичних зауважень, що, своєю чергою, потребують подальшого системного переосмислення з метою поступового (а швидких рішень тут *a priori* не може бути) і водночас рішучого «видавлювання» паразитуючого феномену рейдерства за межі вітчизняної економіки.

Принагідно звернусь до деяких статистичних даних щодо притягнення до кримінальної відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності, які умовно можна вважати «рейдерськими». Так, якщо за підприємств документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб-підприємців (ст. 205–1 КК) 2015 р. було засуджено 27 осіб, то 2016 р. – уже 75 осіб; за протидію законній господарській діяльності (ст. 206 КК) засуджених взагалі не було; а за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації (ст. 206–2) 2015 р. було засуджено одну особу і жодної у 2016 р.⁵ Із посиланням на дані дослідження «Міжнародного огляду економічних злочинів» за 2011 р., проведеного міжнародною аудиторською компанією PricewaterhouseCoopers, I.B. Ісар пише, що незаконне привласнення майна залишається найпоширенішою формою економічних злочинів в Україні (73% у 2011 р. порівняно з 59% у 2009 р.)⁶.

Зважаючи на матеріали преси, а також коментарі бізнес-спільноти і виступи державних урядовців, насамперед представників Міністерства юстиції України, проявів протиправного захоплення підприємств насправді набагато більше, ніж свідчить статистика. А тому маємо можливість зробити небезпідставне припущення про те, що офіційні цифри не відображають реальної картини рейдерської злочинності, отже, і не орієнтують на більш ретельно підготовлену, більш агресивну протидію їй з боку правоохоронних органів.

У вітчизняній юридичній літературі справедливо зазначається, що суспільна небезпека рейдерства полягає в посяганні не лише на власність окремих осіб, а й на економічну безпеку держави загалом, оскільки рейдерські прояви призводять до руйнування підприємств, що ефективно працюють, загострюють соціальне напруження, знижують інвестиційну привабливість України.⁷

Вважається, що загостренню рейдерських загроз у сучасній Україні сприяють так звані індикатори «рейдерської придатності», до яких в сучасній економічній літературі, зазвичай, відносять: відсутність в

⁴ Novus, Bunge, Укрсоцбанк ... Хто наступна мішень рейдерів? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/rus/columns/2016/07/28/600585/>

⁵ Статистичний збірник «Стан здійснення судочинства в Україні у 2016 р.» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/06EAA6C32D8DE08AC22580E400490AFC](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/06EAA6C32D8DE08AC22580E400490AFC)

⁶ Ісар I.B. Рейдерство в Україні як одна з перешкод розвитку ринкової економіки / I.B. Ісар // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. – 2013. – Вип. 1. – С. 354.

⁷ Фальшовник Д.В. Рейдерство як різновид протидії законній господарській діяльності / Д.В. Фальшовник // JurnalulJuridicnational: teorie și practică. – Червень, 2014. – С. 143.

Україні єдиної державної політики у сфері протидії корупції; високий рівень корупції в державних, правоохоронних, контролюючих і судових органах; можливість отримання відповідного судового рішення, здебільшого, спірного; практику розміщення дрібних пакетів акцій між акціонерами підприємства; численні зміни керівництва на всіх рівнях влади, безкарність під час здійснення ними владних повноважень; вкрай низьку ефективність практики оцінки активів підприємства; організаційні та правові проблеми здійснення господарської діяльності; суперечливість статутної документації приписам чинного законодавства; системні порушення порядку придбання активів і акцій; прорахунки в юридичній фіксації правоволодіння активами й акціями; неефективність внутрішньогосподарської системи розподілу функцій і повноважень органів управління суб'єкта господарювання; прорахунки у внутрішньогосподарській (статутній) документарній фіксації порядку організації та здійснення корпоративних відносин; порушення організаційно-правових аспектів порядку проведення зборів акціонерів і ради директорів; порушення чинних нормативно-правових приписів статутної фіксації функціональних обов'язків (компетенції) керівних органів; введення і наступне перебування номінальних осіб («пролісків») в системі топ-менеджменту підприємства; слабкий рівень організації захисту комерційної таємниці, а також документації з обмеженим доступом користування; прорахунки в юридичному оформленні легітимізації угод; порушення під час роботи з поштою і прийомом кореспонденції; ефемерність функціонування служби безпеки підприємства, так само, як і відсутність налагодженої внутрішньогосподарської взаємодії між моніторинговими підрозділами суб'єкта господарювання. Як бачимо з наведеного переліку, нерідко підприємство стає мішенню для рейдерської атаки саме через незадовільний рівень захищеності свого бізнесу, через непрофесійну діяльність керівництва. Тобто принаймні частково «винним» у рейдерстві можна вважати сам бізнес, який захоплюється, вину можна покласти на об'єктивно незадовільну практику ведення такого бізнесу.

Уважне ознайомлення з матеріалами опублікованої судової практики щодо вчинення злочинів, які умовно можна позначити «рейдерськими», вказує на складну, запутану природу таких зловживань, на велику кількість як використаних документів, так і осіб, задіяних у рейдерських атаках, урешті-решт на об'ємні тексти вироків у таких справах, що описують численні докази й епізоди протиправної діяльності. Наступний приклад із судової практики підкреслює зазначене.

Вироком Києво-Святошинського районного суду Київської області Ф. було визнано винним у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 255, ч. 4 ст. 28, ч. 3 ст. 355, ч. 4 ст. 28, ч. 4 ст. 189, ч. 4 ст. 28, ч. 3 ст. 355, ч. 4 ст. 28, ч. 3 ст. 279, ч. 4 ст. 28, ч. 1 ст. 122 і ч. 2 ст. 125 ч. 4 ст. 28, ч. 1 ст. 194 КК. Суд установив, що Ф. добровільно увійшов у злочинну організацію з метою вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів і як член злочинної організації брав активну участь у підготовці та вчиненні нею низки злочинів, а саме: протягом лютого – березня 2008 р. мало місце примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань щодо належних ТОВ «Квік» двох будівель майнового комплексу, а також пов'язане з цим вимагання; у квітні 2008 р. примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань щодо посади начальника державного підприємства «Морський торговельний порт «Южний», повторно, що було поєднано з насильством, небезпечним для життя й здоров'я, пошкодженням і знищенням майна, а також захоплення порту, заповідання середньої тяжкості й легких тілесних ушкоджень. Із тексту вироку безпосередньо випливає, що особа П., кримінальну справу стосовно якої виділено в окреме провадження у зв'язку з його розшуком (організатор), на початку 2006 р., з метою незаконного збагачення, прийняла рішення здійснювати злочинну діяльність, яка полягала в одержанні від зацікавлених осіб винагороди за насильницьке примушування окремих керівників підприємств і установ до виконання незаконних вимог цих осіб або до виконання в їх інтересах цивільно-правових зобов'язань («рейдерство»). Розуміючи, що здійснення таких злочинів вимагає чітких і узгоджених дій значної кількості людей, маючи намір вчиняти такі дії протягом тривалого часу, П. створив злочинну організацію.

Маючи на меті протиправне заволодіння чужим майном, розуміючи, що здійснення таких злочинів вимагає особливої підготовки і пов'язане з інтелектуальною діяльністю, спрямованою на протиправне придбання права на майно, зокрема й використовуючи рішення судів, організатор П. вирішив залучити до участі в запланованому злочині трьох раніше відомих йому мешканців м. Києва, які повинні були, з-поміж іншого, складати позови й готувати матеріали справи у такий спосіб, щоб суд виносив необхідні їм рішення, а також організувати їх оперативне виконання. Вони повинні були також вести переговори із власниками й іншими особами, вимагаючи передачу чужого майна і примушуючи до виконання цивільно-правових зобов'язань.

Організатор П. ретельно розробляв плани здійснення злочинів, які доводились до відома членів злочинної організації, розподіляв функції між ними, спрямовані на досягнення злочинних цілей, а також жорстко контролював їх виконання. Створена злочинна організація мала ознаки стійкості, стабільності функціонування, чіткого розподілу функцій серед усіх її учасників, вирізнялась структурою, високим ступенем внутрішньої організованості, зокрема й визначеною ієрархією та дисципліною, а також сталістю форм і методів злочинної діяльності. Протягом 2006–2008 рр. члени злочинної організації під керівництвом П.,

діючи спільно, з єдиним наміром досягнення загального злочинного результату, відомого їм усім, організували й вчинили низку тяжких і особливо тяжких злочинів.⁸

Варто зауважити, що в Україні у різний час діяли різні офіційні та неофіційні об'єднання (групи), діяльність яких була спрямована на протидію рейдерству, а саме: громадська організація «Антирейдерський Союз підприємців України»; Український Національний комітет міжнародної торгової палати; Міжвідомча комісія з питань протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств при Кабінеті Міністрів України (далі – КМУ); Бюро протидії комерційним злочинам та рейдерству (яке використовує рекомендації міжнародних організацій у боротьбі з рейдерством); а також робочі групи з питань протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств при облдержадміністраціях.

Так, наприклад, відповідно до Положення про Міжвідомчу комісію з питань захисту прав інвесторів, протидії незаконному поглинанню та захопленню підприємств, затвердженого Постановою КМУ від 21 лютого 2007 р. № 257, комісія (до складу якої входили представники Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС), Служби безпеки України (далі – СБУ), Міністерств юстиції, економіки, фінансів, Державного агентства з інвестицій і інновацій, Союзу промисловців і підприємців і Торгово-промислової палати, Держпідприємництва, Генпрокуратури, Фонду держмайна України) створювалась як тимчасовий дорадчий орган КМУ для забезпечення здійснення таких повноважень: сприяння забезпеченню координації дій державних органів із питань захисту прав інвесторів, посилення протидії незаконному поглинанню та захопленню підприємств, порушенню земельного законодавства; підготовки пропозицій щодо формування і реалізації державної політики у сфері захисту прав інвесторів, протидії незаконному поглинанню та захопленню підприємств, порушенням земельного законодавства, зокрема щодо підвищення ефективності діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади у відповідній сфері. Водночас, як показав час і практика, далі красномовних гасел і загальних фраз-орієнтирів у наведеному Положенні КМУ справа не пішла – жодними реальними успіхами у протидії рейдерству на високому державному рівні Комісія похвалитися не змогла, тим самим фактично довівши власну неспроможність.

Зараз в Україні також діє Комісія з питань розгляду скарг у сфері державної реєстрації (далі – Комісія), створена на початку 2016 р.⁹ Такий колегіальний орган покликаний безпосередньо реагувати на прояви рейдерства в Україні. Зокрема комісія уповноважена оперативно (протягом декількох робочих днів) в адміністративному порядку скасовувати незаконні реєстраційні дії та анулювати доступ державним реєстраторам і нотаріусам до державних реєстрів. Паралельно результати діяльності Комісії можуть використовуватися правоохоронними органами для з'ясування питання про притягнення винних у реєстраційних махінаціях осіб до кримінальної відповідальності. Резонансні приклади на користь діяльності зазначеної Комісії регулярно доводяться до відома громадськості.¹⁰ Лише час покаже, наскільки ефективною була діяльність цього органу у справі протидії рейдерству.

Висновки. Насамкінець хотілося б зазначити, що сучасна криміногенна ситуація в Україні спонукає нас серйозно замислитись над питаннями криміналізації діянь, пов'язаних із захопленням підприємств і організацій (рейдерством). Водночас очевидно, що такі питання повинні розглядатися в комплексному режимі, із урахуванням як матеріалів практики правозастосування, так і теоретичних розробок вітчизняних учених. Швидких (тому й неефективних) рішень тут не повинно бути, інакше новостворені заборони, як і загалом практика протидії рейдерству, матимуть усі шанси потрапити в «мертву зону».

Водночас обов'язково треба звернути увагу на необхідність врахування доречних напрацювань економічної науки для осмислення, критичного аналізу та практичного застосування положень, що характеризують феномен рейдерства. У діяльності будь-якої компанії економічні процеси йдуть, так би мовити, пліч-о-пліч із процесами юридичними. Тобто правова робота на будь-якому підприємстві є таким собі зовнішнім, офіційним оформленням процесів господарської діяльності. Такий економіко-правовий «тандем» обов'язково варто брати до уваги під час наукового обґрунтування феномену рейдерства та підстав для застосування юридичної, зокрема й кримінальної, відповідальності для протидії йому, а також під час розробки дієвих організаційних і правових механізмів для унеможливлення захоплення підприємств. Цього наразі не вистачає ані на доктринальному, ані на правозастосовному рівнях. Опрацьована мною юридична література з досліджуваної проблематики свідчить, що науковці, переважно, пишуть про витоки, причини рейдерства, про його негативний вплив на економічні відносини в державі та на загальний

⁸ Архів Києво-Святошинського районного суду Київської області. Справа № 1-780/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36482974>.

⁹ Комісія з питань розгляду скарг у сфері державної реєстрації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ddr.minjust.gov.ua/uk/cefcadc2d5f15d55c94399ff547f1234/komisiya_z_pytan_rozglyadu_skarg_u_sferi_derzhavnoyo_reestracyi/

¹⁰ Селиванов Д. Побороть рейдерство в Украине возможно – четыре кейса от Минюста / Д. Селиванов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zn.ua/economic-security/poborot-reyderstvo-v-ukraine-vozmozhno-chetyre-keysa-ot-minyusta-.html>.

добробут населення. Водночас майже зовсім не приділяють уваги іншому, не менш важливому боку питання – як правильно, із застосуванням яких наявних у держави та конкретного підприємства важелів, треба боротися з такою загрозою, у чому полягають конкретні, об'єднані в систему, кроки подолання проблеми рейдерства в Україні. А саме в цьому, на моє переконання, полягає відповідь на питання про ефективне знищення рейдерських практик. Необхідно створити чіткий, якісний алгоритм дій (заходів), не в останню чергу саме правового й організаційного характеру, своєрідну національну дорожню карту протидії рейдерству, і надалі неухильно дотримуватися його виконання.

Анотація

Статтю присвячено аналізу актуальних питань кримінально-правової охорони суб'єктів господарювання в Україні від злочинних захоплень (рейдерства). На підставі ознайомлення з матеріалами наукових досліджень, опрацювання статистичних даних, матеріалів опублікованої судової практики, а також доречного звернення до зарубіжного досвіду, автор доходить висновку про необхідність комплексного вирішення проблеми рейдерства – із позицій не лише правового регулювання, а й напрацювань економічної науки, створення дієвих організаційних і реєстраційних механізмів, активного моніторингу процесів перерозподілу активів і капіталів із боку держави.

Summary

The article is devoted to the analysis of current issues of criminal law protection of economic entities in Ukraine from criminal seizures (raids). On the basis of exploring materials of scientific researches, processing of statistical data, materials of published judicial practice, as well as appropriate learning of foreign experience, the author comes to the conclusion on the need for comprehensive solution to the problem of raiding – from the standpoint of not only legal regulation, but also developments of economic science, creation of effective organizational and registration mechanisms, active monitoring of the processes of redistribution of assets and capital by the state.

Використана література:

1. Novus, Bunge, Укрсоцбанк ... Хто наступна мішень рейдерів? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/rus/columns/2016/07/28/600585/>.
2. Артюх М.О. Поняття та сутність рейдерства / М.О. Артюх // Південноукраїнський правничий часопис. – 2014. – № 3. – С. 52–54.
3. Прем'єр закликав Раду посилити відповідальність за рейдерство [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2088733-premer-zaklikav-radu-posiliti-vidpovidalnist-za-rejderstvo.html>.
4. Статистичний збірник «Стан здійснення судочинства в Україні у 2016 р.» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/06EAA6C32D8DE08AC22580E400490AFC](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/06EAA6C32D8DE08AC22580E400490AFC).
5. Ісар І.В. Рейдерство в Україні як одна з перешкод розвитку ринкової економіки / І.В. Ісар // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. – 2013. – Вип. 1. – С. 352–356.
6. Фальшовник Д.В. Рейдерство як різновид протидії законній господарській діяльності / Д.В. Фальшовник // Jurnalul juridic national: teorie și practică. – Червень, 2014. – С. 142–145.
7. Архів Києво-Святошинського районного суду Київської області. Справа № 1–780/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36482974>.
8. Комісія з питань розгляду скарг у сфері державної реєстрації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ddr.minjust.gov.ua/uk/cefcadc2d5f15d55c94399ff547f1234/komisiya_z_pytan_rozglyadu_skarg_u_sferi_derzhavnoyi_reestraciyi/
9. Селиванов Д. Побороть рейдерство в Україні неможливо – чотири кейса от Минюста / Д. Селиванов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zn.ua/economic-security/poborot-reyderstvo-v-ukraine-vozmozhno-chetyre-keysa-ot-minyusta-.html>.

Сергій Титаренко,

здобувач кафедри кримінального права та правосуддя
Запорізького національного університету